

§ 28. Агульнаўжывальныя словы і словы абмежаванага ўжытку

208. Прачытайце тэкст.

Даведаўшыся, што Ангелінка захварэла, прыехаў дзед Юзік яе праведаць. Узрадаваўся, калі ўбачыў малую вясёлай, жвавай, шчабятлівай. Сядзіць, толькі паспявае на яе пытанні адказваць.

— Дзядулечка, а чаму баба Уладзя не прыехала? — раптам запыталася Ангелінка.

— Бабулі цяжка хадзіць, ногі баляць, а на вуліцы снег ест, многа снегу, — адказаў дзед Юзік на сваёй вясковай гаворцы.

Не магла здагадацца Ангелінка, што «ест» — гэта «ёсць», перапытала:

— Бабуля есць снег? Скажы ёй, што снег есці нельга. Калі бабуля будзе есці снег, то хутка захварэе (*З часона «Вясёлка»*).

Ці здагадаліся вы, чаму захварэла Ангелінка?

Ахарактарызуйце маўленчую сітуацыю: дзе адбываецца размова, паміж кім і з якой мэтай. Да якога стылю маўлення адносіцца тэкст? Якія словы пацвярджаюць гэта?

Знайдзіце слова, якое не ўжываецца ў беларускай літаратурнай мове.

Лексіка беларускай мовы паводле ўжывання падзяляецца на словы агульнаўжывальныя і словы абмежаванага ўжытку.

Агульнаўжывальныя словы — аснова лексікі беларускай мовы. Іх ужываюць і разумеюць усе носьбіты беларускай мовы: *дарога, вясёлы, ісці, пяць* і інш.

Словы абмежаванага ўжытку выкарыстоўваюцца жыхарамі пэўнай мясцовасці, людзьмі пэўнай прафесіі.

209. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго 10 агульнаўжывальных слоў.

Беларуская рэспубліканская піянерская арганізацыя — гэта самае шматлікае дзіцячае аб'яднанне ў Рэспубліцы Беларусь. Кожны дзень піянерская арганізацыя папаўняецца актыўнымі, ініцыятыўнымі і таленавітымі дзецьмі. Праца, дабро і справядлівасць сталі галоўнымі правіламі піянераў. Добрай традыцыяй арганізацыі застаецца дапамога кожнаму піянеру стаць грамадзянінам сваёй краіны, сваімі ўчынкамі прыносіць карысць Радзіме. У піянераў Беларусі ёсць свой талісман — рысяня (*Паводле інфармацыі з сайта Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь*).

Знайдзіце ў тэксце роднасныя словы. Запішыце іх.

Якое імя мае талісман піянераў? Як вы думаеце чаму?

Растлумачце, як вы разумееце выраз *быць грамадзянінам сваёй краіны*?

 Раскажыце пра піянерскую арганізацыю вашай установы адукацыі.

Дыялектныя словы — гэта словы, якія ўжываюцца на абмежаванай тэрыторыі і выкарыстоўваюцца ў мясцовых гаворках: *забіжаць* (крыўдзіць), *шума* (смецце), *нягёглы* (няздольны), *лацвёй* (лепш).

210. Прачытайце народныя прыкметы. Знайдзіце адпаведнікі дыялектным словам. Растлумачце, чым адрозніваюцца агульнаўжывальныя і дыялектныя назвы.

1. Снег наліпае на дрэвы — чакай адлёгі. 2. Мала зорак на небе — на непагодзь. 3. У студзені мяцель — у ліпені будзе залівень. 4. Студзень пагодны — год будзе плодны. 5. Сена моцна пахне — ноччу дождж ахне. 6. Ясны веташок — на сцюжу. 7. Зімою частая бразгота — жыта не ўродзіць.

Спішыце, замяняючы дыялектныя словы агульнаўжывальнымі.

Д л я д а в е д к і: *непагадзь, адліга, мяцеліца, заліўны (моцны) дождж, месяц, мокры снег, нечакана пачацца (пра дождж), ураджайны.*

Якія народныя прыкметы вы ведаеце?

Знайдзіце ў сказах беларускія назвы месяцаў. Чаму яны так названы?

211. Прачытайце ліст, які даслаў хлопчык у рэдакцыю часопіса. Што вы параіце хлопчыку?

З малых гадоў я зацікавіўся кам..нямі і каменьчыкамі. Дома ў маёй калекц..і ёсць кам..нь — бохан хлеба, кам..нь — чортаў палец, кам..нь-капыт, розныя каменьчыкі-сэрцайкі. Не так даўно мы з брацікам Максімам знайшлі кам..нь, які нагадвае **ступак*** нейкага в..лікана. Знайшлі мы яго недалёка ад музея валуноў. І ўявілі: жывуць недзе каменны в..лікан. Бег ён, спатыкнуўся і згубіў свой ступак. Але так сп..шаўся, што не прымеціў гэтага і пабег далей.

Цяпер мы думаем, што з гэтым ступаком рабіць: у музей аддаць ці дома пакінуць (*З часопіса «Лесавік»*).

Як вы разумееце значэнне выдзеленага слова? Якім спосабам можна яго растлумачыць? Да якога разраду лексікі паводле ўжывання адносіцца слова *ступак*?

Выпішыце словы з прапушчанымі літарамі, растлумачце іх правапіс. Да якога разраду лексікі паводле ўжывання яны адносяцца?

Знайдзіце ў тэксце слова, што мае значэнне ‘вялікі камень — абломак горнай пароды’. Складзіце з гэтым словам сказ.

212. Прачытайце верш. Выпішыце з яго два сказы: пытанне, якое задае аўтар, і адказ на яго.

Галоўныя словы

Я слоўнік гартаю,
Прачытваю зноў —

Якіх там, якіх там
Няма толькі слоў!
Чытаю і думаю,
Хмурачы бровы:
Якія з іх будуць
Галоўныя словы?
Якія? Гадаю,
А думкі — што вір*.
А словы галоўныя —
МАМА і МІР.

М. Дукса.

Вывучыце верш на памяць.

спартсмен

213. Прачытайце тэкст. Знайдзіце назвы прадстаўнікоў розных прафесій і заняткаў. Выпішыце з тэксту гэтыя назоўнікі, паставіўшы іх у форму назоўнага склону адзіночнага ліку.

Па тым, як апрануты чалавек, мы пазнаём салдата, матроса, міліцыянера, шахцёра, лесніка, пажарнага, доктара, прадаўца, спартсмена і іншых людзей самых розных прафесій.

І цябе пазнаюць, калі ты ідзеш у школу і са школы. Па чым пазнаюць? Па знешнім выглядзе, па рэчах, якія ты нясеш. Ты павінен быць акуратным у абыходжанні з адзеннем, абуткам, сачыць, каб яны заўсёды былі чыстыя, шанаваць рэчы, за якія ты адказваеш (*Паводле В. Віткі*).

Ці ведаеце вы спецыяльныя словы, што выкарыстоўваюцца людзьмі якой-небудзь з пералічаных прафесій?

 Якія існуюць патрабаванні да знешняга выгляду вучняў? Якім павінна быць школьнае адзенне? Як яно характарызуе сучаснага вучня?

Акрамя дыялектных слоў, да слоў абмежаванага ўжытку адносяцца прафесійныя словы і тэрміны.

Прафесійныя словы — гэта словы, якія выкарыстоўваюцца людзьмі пэўнай прафесіі ці спецыяльнасці: *прóпаліс, дыма́р, пчальнік* (мова пчаляроў).

Тэрміны — гэта словы, якія абазначаюць навуковыя і тэхнічныя паняцці: *а́там, су́фікс, трохвуго́льнік, эква́тар, ба́йка* і інш.

214. Прачытайце тэкст. Выпішыце з тэксту словы, якія выкарыстоўвае ў сваім прафесійным маўленні Пецева мама.

Маміна работа

Пецева мама была тынкоўшчыцай. Яна тынкавала* дамы. Даўно хацелася Пецю паглядзець, як гэта робіцца, ды ўсё не ўдавалася.

Неяк раніцай выбег Пеця на балкон, глядзіць, а побач яшчэ адзін балкон з’явіўся. Ды не просты, а вісячы. Хочаш — падымеш яго, хочаш — апусціш. А ў люльцы* стаіць мама са сваёй памочніцай. З вялізнага карыта дзяўчына брала шэрае цеста кельмай* і накідвала на сцяну дома. А Пецева мама разгладжвала яго роўна-раўнюсенька. Шэрае цеста становілася цвёрдым і белым. Паступова дом апранаўся ў новую прыгожую вопратку.

Зразумеў Пеця, якая добрая ў мамы работа. Патрэбная (*Паводле Я. Пермяка*).

памóчник

З дапамогай тлумачальнага слоўніка растлумачце лексічныя значэнні слоў *тынкаваць, люлька, кельма*.

 Што вы ведаеце аб прафесіях сваіх бацькоў? Падрыхтуйце паведамленне «Маміна работа» або «Татава работа», ужываючы прафесійныя словы. Раскажыце, якую карысць людзям прыносіць іх праца.

215. Вывзначце, у якой прафесіі ці галіне навукі ўжываюцца прыведзеныя прафесійныя словы і тэрміны.

Верш, эпітэт, байка, апавяданне, ідэя.

Ін'екцыя, эпідэмія, прафілактыка, кардыяграма.

Нотны стан, партытура, скрыпічны ключ, гама.

Пялёстак, чашалісцік, песцік, сцябло.

Выпішыце словы з літарай **я** ў першым складзе перад націскам.

216. Прачытайце тэкст. Да якога стылю ён адносіцца? Якія словы з тэксту пацвярджаюць ваш адказ? Выпішыце з тэксту тэрміны.

Маланка — гіганцкі электрычны разрад у атмасферы. Ён звычайна праяўляецца яркай успышкай святла, што суправаджаецца гromам. Звычайна маланка ўтрымлівае некалькі паўторных разрадаў, іх лік можа даходзіць да некалькіх дзясяткаў. Асобы характар маюць плоская і шаравая маланкі. Яны могуць суправаджацца моцнымі разбурэннямі, быць прычынай гібелі людзей (*«Геаграфічны энцыклапедычны слоўнік»*).

217. Прачытайце тэкст, дайце яму загалолак, выкарыстоўваючы словы з тэксту. Вывзначце яго стыль. Спішыце першы абзац тэксту, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

У згодзе жылі калісьці Маланка і Гром^{сн}. Любіла Маланка, калі хмары (*у/ў*)кывалі неба і ч..рным рабілася (*у/ў*)сё навокал. Гром гл..дзеў на Маланку і радаваўся. Ды неяк гарачая Маланка запаліла дрэва. Гром разгневаўся на Маланку, пачаў сварыцца на яе. Але Маланка не паслухалася, пачала іншыя дрэвы і будынкi паліць, людзей крыўдзіць.

З той пары толькі блісне Маланка, Гром ужо злуецца, сварыцца на яе. Маланка яшчэ больш разыходзіцца — Гром голас павышае. Перастане яна сваволіць, тады і Гром сціхае.

А новая навальніца пачынаецца — усё паўтараецца. Кароткая пам..ць у ліхой Маланкі! (Паводле Ю. Ярмыша).

Выпішыце з тэксту спалучэнні слоў, у якіх дзеясловы ўжыты ў пераносным значэнні.

 Чым падобныя і чым адрозніваюцца тэксты практыкаванняў 216 і 217? Які тэкст вызначаецца дакладнасцю і сцісласцю апісання, а які — маляўнічасцю ў перадачы падзей? Якая лексіка дапамагае раскрыццю задумы аўтараў? Перакажыце адзін з тэкстаў, захоўваючы лексічныя асаблівасці стылю.

218. Прачытайце верш. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

Гу(∂/∂з)е, шуміць мой парахо..
Плыве рубанак-быстрахо..
Плыве па рэках новых —
Сасновых ды яловых.
Плыве па до..ках, па бру..ках,
Плыве па р..йках, планках.
Стру..ка (у/ў)ецца, як дымок,
Над маім рубанкам.

М. Чарняўскі.

Пра якую прыладу працы гаворыцца ў вершы? Людзі якой прафесіі карыстаюцца такім інструментам? Падкрэсліце словы, якія могуць выкарыстоўвацца ў іх прафесійным маўленні.

У якім значэнні — прамым ці пераносным — ужыта ў вершы слова *плыць*? Складзіце і запішыце словазлучэнне, у якім яно будзе ўжывацца ў прамым значэнні.

У першым сказе падкрэсліце галоўныя і даданыя члены сказа.

219. Паўтарыце правілы. Выканайце тэставыя заданні па тэме «Правапіс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа».